

ÖLLŐS LÁSZLÓ

A közösség határai

Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás.*

Konp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2008

A szerző nyomban kötete első mondatában világossá teszi célját: írása kísérlet a politikai identitás filozófiai és politikaelméleti megközelítésére. Látva napjaink oly gyakran instrumentalizált politikatudományát, helyesen szögezi le, hogy a politikatudomány lemaradását a többi diszciplína mögött nem lehetséges behozni anélkül, „hogy az identitásprobléma megfogalmazásának eddigi, egyéb szakterületen elért eredményeit ne helyezzük filozófiai perspektívába.”

A filozófiai perspektíva a szerző számára elsősorban ismeretelméleti perspektíva. A dualista paradigma és a hermeneutikai reflexió, a tapasztalás, a modernitás szubjektum-objektum vitája, a nyelv a beszéd „valóságba elfoglalt helye mentén kezdi az identitás problémakörének boncolását.” Mindezekből a szerzőnek a politikai identításra vonatkozó következtetése érdekes. Eszerint a politikai identitás kérdése „nem az öntudat politikai tartalmai felől ragadható meg, hanem a beszédcselkés nyelvli horizontjai felől, amely – a beszélés minden individualizáló

szerepe mellett – életközösséget és kollektív (történeti) együttlétet fejez ki. A szerző szerint a személyes identitást felváltja a modern világ egyéni identitása. Ám sem a behaviorizmusnak, sem pedig a funkcionális szociológiának nem sikerül megbirkóznia a személyes identitás kérdésével. Ehhez perspektívát csak a narratív identitás és a kosellecki „kollektív egyedek” koncepciója kínál. Azonban e ponton a szerző a filozófiai argumentációt szociológiai érvelésre cseréli. Következtetésében a kollektív identitás, a „mi-tudat” bizonyos primátusra tesz szert. Az egyéni identitás kulturális megteremtése ugyanis szerinte nem jelenti feltétlenül a „Mi-azonosság kialakulását”.

Ezt követően a politikát is a „mi-világ” fogalmához rendeli, leszögezve, hogy „a politika a csoporttagoltságok primátusán, a morális közösségek létrejöttén alapszik, azon, aminek alapját először Arisztotelész fejtette ki a barátság fogalma segítségével”. Ugyanakkor a szerző a barátság ellentétének, az ellenségességnek tulajdonít kiemelt jelentőséget: Arisztotelésszel Carl Schmittet kell szembeállítani. A továbbiakban morálfilozófiai érvek helyett a kulturális antropológiából, illetve az etológiából vett koncepciókra támaszkodik. S végül Platónra, illetve Carl Schmittre hivatkozva leszögezi, hogy „minden politikai közösség – még a legliberálisabb is – kizár magából bizonyos nézeteket és magatartásokat”, s e közben akár erőszakot is alkalmaz. A liberális és kevésbé liberális rezsimek közt a schmitti koncepció szerint „csupán az a különbség, hogy keveset, vagy sok mindent rekesztenek-e ki, és hogy a tevéleges fellépés ellen harcolnak-e, vagy már bizonyos véleménynyilvánítások ellen is.” Ezt az alap-koncepciót ugyan többen árnyalják, de alapvetően nem utasítják el.

A politikumban így a „mi” definíciói általában megelőzik az „én”-t a szerző szerint. Sőt, a felvilágosodás szerződéselméleteit (például John Locke államfelfogását) is ily módon értelmezi. Bakk Miklós Körösényi Andrásra utalva zárja eszmefuttatásának idevágó részét. Eszerint „a barátság politikája önmagában – mind identitáspolitika – megoldhatatlan konfliktusok forrásává válhat. Vele szemben az ellenségesség politikája – konvencionális várakozásainkkal ellentétes módon – korlátozott konfliktusokat produkál”, amelyek végül segítenek megmutatni és megformálni az igazi politikai identitást, és e két politikai logika összefonódását, kiváltképpen a nemzetépítésben. Hogy mi teszi korlátozottá az ellenségességet és hol vonja meg határait, azt a szerző nem tisztázza. Sőt, leszögezi, hogy a „valódi politikai közösség nem tud létrejönni és megerősödni pusztán erkölcsi közösség alapján, szükségképpen meg kell

határoznia, ki kell választania az ellenséget is.” A szerző végül Reinhard Koselleck felfogásához jut el, amit a schmitti politikaelmélet nyelvi diszkurzív aktualizációjaként értelmez. A szerző a nemzeti identitásra a politikai identitás részeként tekint.

A könyv érdekes, elgondolkodtató olvasmány. Figyelemreméltó kísérlet a társadalom és politika ellenségelméletének és kommunikációs elméleteinek összekapcsolására. Az összekapcsolás episztemológiai megalapozásához is több koncepciót vonultat fel a szerző. Ám amit elkerül, az a kérdés morálfilozófiai megalapozása. Enélkül azonban nyitva maradnak a problémakör morálfilozófiai kérdései.

A teljesség igénye nélkül feltennénk néhányat, hogy érzékeltessük a problémát.

Ki az, aki az ellenségességet az ellenfelek közt zajló versenyé mérésli, és meg is tartja ezen a szinten, ha a versengő felek valamelyike a kommunikációs csatában ismét visszatér az ellenségképzéshez, amennyiben a politikát mindenekelőtt meghódítandó kommunikációs térnek látják? Eközben pedig a siker mércéjének nem az egyéniségükben különböző, sajátos és megismételhetetlen embereknek mint személyiségek a szabadságát tekintik.

Ha pedig a mérce a valamiféle mi-tudat, akkor a felvilágosodás óta ismert morálfilozófiai kérdés vetődik fel, nevezetesen ki az, aki eldönti, miből áll, s milyen jogon dönti el éppen ő?

A szerző világos és alapos leírását adja a kulturális és a politikai nemzet elméleteinek. Egy közös morálfilozófiai problémával azonban mindkét felfogásnál szembesülünk, ha a nemzeti szabadságot az egyén szabadságának tekintjük. Nevezetesen, hogy egyik esetben sem saját maga, hanem valaki más dönti el, milyen nemzethez tartozik. Az állam a politikai nemzetfelfogás dominanciája esetében, a kulturális nemzet felfogásának estében pedig sok mindenki követelheti ezt a jogot magának: az államtól kezdve az értelmiségiek különféle csoportjain keresztül, egészen a politikai szélsőségesekig. Az ellentmondást jól jelzi, ahogy a két felfogás átnő egymásba. A politikai nemzetet tiszta eszméjét valló Franciaország minden megtesz polgárai kulturális asszimilációjáért, míg a kulturális nemzetfelfogás mindmáig táptalaja az etnikai, tehát minden másnak minősített embertől megtisztított, illetve megtisztítandó nemzetállamnak.

A pusztá érdeken alapuló korlátok ingatag voltának legfőbb argumentuma a hobbesi államfelfogás ismert bírálata. Nevezetesen azzal az állítással szemben, mely szerint azért lesz rend, mert az abszolút

hatalmat nyert uralkodónak ez lesz az érdeke, felvethető, hogy ha minden embert, akkor őt is szenvedélyek vezérik. A legégbekiáltóbb példa pedig éppen az állam huszadik századi ellenségelmélete legfőbb képviselőjének, Carl Schmittnek az esete. Az ő állama, a náci Németország, melynek kiemelkedő jogtudósai közé tartozott, éppen a minden korlátot levetkőzött, a maga által ellenségnek nyilvánítottakat mindennemű morális gátlás nélkül elpusztító államnak az első számú példája.

A szerző a nemzeti identitást is az általa jellemzett politikai identitás értelmében vizsgálja, a „mi” és az „ők” ellentétpárja révén értelmezi. Számos, a nacionalizmus kérdéséről folytatott vitát tekint át. S csak helyeselhető, hogy szintetikus értelmezéssel próbálkozik. Például arra a megállapításra jut, hogy „az, hogy a nemzet a modernitás legátfogóbb formája, azt is jelenti, hogy a nemzet a politikai modernitásban a történelmi képzelet egyetlen integratív horizontja.” A megfogalmazás sarkítottságától eltekintve („legátfogóbb” és „egyetlen”) az értelmezéssel egyet lehet érteni. Ugyanakkor a következtetéshez, amely lehet, hogy éppen a sarkítottságból ered, már megjegyzést kell fűzni. A konzekvencia az alábbi: „Vagyis a politikai identitások végső vonatkozásait a nemzet horizontja szabja meg.” A probléma nem ismeretlen, a felvilágosodás óta ismert. Lényege, hogy létezik-e morális értelemben univerzális emberi értékrend vagy sem. S így morálisan és politikailag ennek kellene-e a végső értéknek lennie, avagy sem. A vita ma is élő. A szerző helyesen úgy érvel, hogy az állam alatti közösségek beilleszkednek a nemzetbe, az állam feletti, újabban megjelenő transznacionális intézmények pedig túlgyengék. Ám az állítás másra vonatkozik. Nevezetesen arra, hogy politikai identitásaik „végső horizontja” megáll-e a nemzetnél. Ha megállna, s szélesebb horizont sem létezne, akkor nemzetközi intézmények, nemzetközi jog sem létezhetne, ugyanis nem volnának olyan értékek (politikai értékek is), amelyeknek az emberek egy jelentős része szerint a nemzetállamnak is alá kellene rendelnie magát. Ám vannak. S a felvilágosodás óta minden ellenirányú kísérlet ellenére folyamatosan terjednek, s általuk a transznacionális intézményrendszer is terjed és erősödik. Mindazonáltal a politika legjelentősebb terepe továbbra is a nemzetállam. Eddig a pontig nyilvánvalóan igaz a szerző álláspontja. Ám semmiképpen sem ez az egyetlen terepe, s egyre inkább nem az, valamint nyilvánvalóan nem ez az egyetlen horizontja. Minthogy az ember képes rá, hogy egyetemes emberi értékekkel, politikai értékekkel is mérje önmagát s másokat. Ugyanakkor persze egy képesség problémáját feltétlenül

pontosítanunk kell. A felvilágosodás egyik legkiválóbb morálfilozófusa, Immanuel Kant szerint az ember morális adottságai nem jelennek törvényszerűen a helyes cselekvést. Mindössze olyan képességről van szó, mellyel minden emberi lény élhet. Mindenekelőtt saját felelőssége a választás. Részben persze azoké is, akik hatással vannak életére. Tehát nincsen törvényszerűen kiszolgáltatta másoknak, ugyanis választhatja elveit, s ellenállhat. Miképpen megalkudhat, el is fogadhatja mások manipulációját. Sőt, maga is csatlakozhat azok közé, akik más embereket eszközként használnak saját céljaik, érdekeik érvényesítéséhez.

A modernitás-vita kapcsán még egy észrevétel helyénvaló. A nacionalizmusnak nemcsak premodern felfogása létezik, amit a szerző részletesen boncol, hanem kifejezetten modernizációellenes is, mely szintén része lehet a nemzeti identitásnak. A nacionalizmus komplex identitás. Vannak egymásnak ellentmondó formái s elemei. Például van a liberális demokráciát elfogadó, sőt azt alkotó változata, és létezik diktatórikus, sőt totalitárius változata is. Létezik modernizációpárti és modernizációellenes változata. Vannak racionális és irracionális elemei. Természetesen meg lehet próbálkozni ráció és identitás egymástól való elválasztásával, amint az például Schöpflin György nyomán megjelenik a kötetben. Csak hogy amennyiben megkíséreljük különválasztani a rációt az emberi önazonosságtól, beleütközünk abba az ismert problémába, hogy még az elválasztás is racionális eszközökkel történik. Ám a felvilágosodás ismeretelméleti felismerései, s ezen belül John Locke óta a politikai filozófiában is megáll az a nézet, hogy a racionális képességek az emberi természet részei. Tehát mindenki képességei. Ugyanakkor persze csak képességei, s a neoszkeptikus tanítás nyomán ezek nem garantálhatják a tökéletességet. Csak lehetővé teszik a jobbat.

Hasonló ellentmondásba ütközünk, ha a csoportot, esetünkben a „mi”-tudatot az „én”, az egyén fölé kívánjuk emelni. A „mi”-t ugyanis mindig egyének fogalmazzák meg, gyakran egymással is harcolva. Ugyanakkor az egyéni identitásból, egészséges emberek esetében, mindig a közösségi következik. Az ember ugyanis társadalmi lény.

A kérdésnek tehát nem kell feltétlenül úgy hangoznia, hogy a közösség vagy az egyén definíciói előzik-e meg a másikat, hanem feltehető úgy, hogy az emberi e két adottsága miként illeszthető össze. S ennek részeként persze az is, hogy ki illesse össze az egyéni és a közösségi. Vajon a szabad polgárok összessége, avagy egyes csoportok, személyek, akik a saját maguk álláspontját nyilvánítják az egész csoport akaratává. (Meg-

jegyzésként, az első felfogás nemcsak a liberális oldalon, hanem a klaszszikus republikanizmus egyes változataiban is megjelenik, mint ahogy a másik is feltűnik úgy a szocialista, mint a konzervatív eszmevilág egyes irányzataiban.)

A „mi” és „ők” ellentétpárjára épülő politikafelfogás izgalmas összefoglalását adja a kötet. Majd a végén rávetíti a magyar nemzettudatra, sőt, a magyar kisebbségek identitására is. Az ellentétpárt a baloldal és a jobboldal fogalom párosával írja le. Ezt alkalmazza javarészt funkcionalista érvekkel a romániai magyar kisebbség politikai életére is.

A kötet egy kétségkívül jelentős hatású politika-felfogás összefoglalása és alkalmazása a magyar kisebbségek világára. Az egyetértés morális rendezőelvének hiányában azonban ebben a világban tulajdonképpen egyszerre három, időnként ellenségnek nyilvánított ellenféllel kellene küzdenie a kisebbségi magyarnak. Az egyik a többségi nemzet, tehát a románok, szlovákok, szerbek, hiszen tőlük a másféle nemzeti hagyományok elzárják, el kell hogy zárják a magyarokat. A másik a magyar nemzet Magyarországon más irányzathoz tartozó fele. A harmadik pedig az adott nemzeti kisebbség eltérő irányzataihoz tartozó tagjai. A kisebb csoportokról nem is beszélve. Ugyanakkor, amennyiben a szerző csak helyeselhető politikai pluralizmusigénye a kisebbségi politikai életben összeilleszthető egy alapvető, mondhatni íratlan alkotmánynak tekinthető egyetértéssel a politikai verseny szabályairól és az együttműködés szükségességéről, akkor sokkal tágabb tér nyílik meg. Minden irányban.